

Γεωγραφίες

Αρ. 35 (2020)

Γεωγραφίες, Τεύχος 35, 2020

**ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΝΤΕΪΒΙΝΤ ΧΑΡΒΕΪ ΣΕ
ΕΠΙΤΙΜΟ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ**

-

ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΝΤΕΪΒΙΝΤ ΧΑΡΒΕΪ ΣΕ ΕΠΙΤΙΜΟ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Ιστορικό

Η Γενική Συνέλευση του Τμήματος Γεωγραφίας, στη συνεδρία 82/31.01.19, έπειτα από σχετική πρόταση του προέδρου και καθηγητών του Τμήματος, ενέκρινε την απονομή του τίτλου του επίτιμου διδάκτορα στον Ντέιβιντ Χάρβεϊ (David Harvey), διακεκριμένο καθηγητή στο Πανεπιστήμιο CUNY, στη Νέα Υόρκη των ΗΠΑ. Η εκδήλωση έγινε στο μεγάλο αμφιθέατρο του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου στις 18 Απρίλη 2019. Μετά την εκδήλωση οργανώθηκε μικρή δεξίωση προς τιμή του καθηγητή Χάρβεϊ.

Γεννημένος στη Μεγάλη Βρετανία το 1935, σπούδασε γεωγραφία στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ, απ' όπου πήρε το διδακτορικό του το 1961. Η πρώτη του ακαδημαϊκή θέση ήταν στο Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ το 1961-1969 και ακολούθησαν το πανεπιστήμιο Johns Hopkins ΗΠΑ (1969-1989), η θέση «Halford Mackinder Professorship» στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (1987-1993), εκ νέου το Πανεπιστήμιο Johns Hopkins των ΗΠΑ (1993-2001), ενώ από το 2001 μέχρι σήμερα διδάσκει στο City University of New York, Graduate Center. Από το 1970, οι εργασίες του είχαν σημαντική επιρροή στη διεθνή γεωγραφική σκέψη και πρακτική για τον χώρο, εισάγοντας τη ριζοσπαστική και μαρξική σκέψη σε ένα ιδιαίτερα συντηρητικό επιστημονικό χώρο. Το 2007, με βάση το Thomson Reuters ISI database, θεωρήθηκε ένας από τους 20 περισσότερο αναφερόμενος σε επιστημονικά περιοδικά και βιβλία στον κόσμο.

Είναι συγγραφέας εκατοντάδων άρθρων και πάνω από 30 βιβλίων τα οποία έχουν μεταφραστεί σε δεκάδες γλώσσες, αρκετά εκ των οποίων και στα ελληνικά (παρατίθενται στο τέλος του κειμένου). Η έντονη ακαδημαϊκή του δραστηριότητα έχει αναγνωριστεί από δεκάδες ιδρύματα με τιμητικά διδακτορικά διπλώματα και το Vautrin Lud International Prize in Geography το 1995, γνωστό ως «Νόμπελ» Γεωγραφίας. Έχει έρθει επανειλημμένα στην Ελλάδα, κυρίως την περίοδο της προηγούμενης κρίσης, από το 2005 μέχρι και το 2019. Σε κάθε επίσκεψή του έδωσε διαλέξεις και συνεντεύξεις στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, στο ΕΜΠ και σε πολλές επιστημονικές και πολιτικές συναντήσεις.

Τιμητικές διακρίσεις

Leverhulme European Scholarship, 1960-61, Πανεπιστήμιο Ουψάλας, Σουηδία – Μετάλλιο Gill Memorial of the Royal Geographical Society, Λονδίνο – Paris Outstanding Contributor Award of the Association of American Geographers, 1982 – Χρυσό μετάλλιο Anders Retzius της Σουηδικής Εταιρείας Ανθρωπολογίας και Γεωγραφίας, 1989 – Patron's Medal of the Royal Geographical Society, Λονδίνο, 1995 – Επίτιμος διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Μπουένος Άιρες, Αργεντινή, 1997 – Επίτιμος διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Roskilde, Δανία – Εκλεγμένο Μέλος της Βρετανικής Ακαδημίας, 1998 – Επίτιμος διδάκτορας στα πανεπιστήμια: Ουψάλας, Σουηδία (2000), Ohio State, ΗΠΑ (2004), Λουντ, Σουηδία (2007) και London School of Economics, Ηνωμένο Βασίλειο (2013).

Μεταξύ των δεκάδων άλλων συνεντεύξεών του στην Ελλάδα, σημειώνουμε δύο στις *Γεωγραφίες* (τχ. 10/2005, σελ. 11-20 και τχ. 19/2012, σελ. 3-10). Ορισμένες συνεντεύξεις υπάρχουν στο διαδίκτυο, όπως και οι επτά διαλέξεις του στα *Σεμινάρια Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας* στο: www.radicalgeography.gr

Βιβλιογραφία του David Harvey στα ελληνικά

- Χάρβεϊ Ντ. (2006) *Ο νέος Ιμπεριαλισμός*, μετ. Ελ. Αστερίου, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Harvey, D. (2009) *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας. Διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, μετ. Ελ. Αστερίου, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Χάρβεϊ, Ντ. (2011) *Το αίνιγμα του Κεφαλαίου και οι κρίσεις του καπιταλισμού*, μετ. Π. Χατζόπουλος, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Harvey, D., (2013) *Εξεγερμένες Πόλεις. Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης*, μετ. Κ. Χαλμούκου, Αθήνα: ΚΨΜ.
- Harvey, D., (2017) *Δρόμοι και τρόποι του κόσμου. Καπιταλισμός – Χώρος – Τόποι*, μετ. Γ. Βογιατζής, Αθήνα: Angelus Novus.
- Harvey, D. (2015), *Δεκαεφτά αντιφάσεις και το τέλος του καπιταλισμού*, μετ. Ελ. Αστερίου, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Harvey, D. (2019) *Ο Μαρξ, το Κεφάλαιο και η τρέλα του οικονομικού λόγου*, μετ. Ε. Νεοκοσμίδου, Αθήνα: Τόπος.

**ΨΗΦΙΣΜΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΟΥ
DAVID HARVEY
ΩΣ ΕΠΙΤΙΜΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ, ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΕΡΙ-
ΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΤΟΥ ΧΑΡΟ-
ΚΟΠΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ**

ως επίτιμου Διδάκτορος του Τμήματος Γεωγραφίας, της Σχολής Περιβάλλοντος Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου, σύμφωνα με απόφαση της υπ' αριθμ 82/31.01.2019 συνεδρίας της Συνέλευσης του Τμήματος

ΕΠΕΙΔΗ

**O DAVID HARVEY Distinguished Professor
The Graduate Center, City University of New York**

συνέβαλε καθοριστικά στο αντικείμενο της **Γεωγραφίας** και ειδικότερα στους τομείς της Πολιτικής Οικονομίας, της Αστικοποίησης και της Άνισης Γεωγραφικής Ανάπτυξης, στη σχέση του Μαρξισμού με την παραγωγή του χώρου καθώς και στην Πολιτισμική Γεωγραφία, τη Γεωπολιτική, την Περιβαλλοντική και Κοινωνική Αλλαγή, την Κοινωνική Δικαιοσύνη και τις Γεωγραφίες της Διαφοράς

και επειδή

παρήγαγε στους τομείς αυτούς ιδιαίτερα πρωτότυπο επιστημονικό έργο, το οποίο έχει τύχει διεθνούς αναγνώρισης και διακρίθηκε με δεκάδες βραβεία και επιστημονικές διακρίσεις μεταξύ των οποίων το Vautrin Lud International Prize in Geography και επειδή έχει τιμηθεί επίσης με το Outstanding Contributor Award της Αμερικανικής Ένωσης Γεωγράφων και το Patron's Medal της Βασιλικής Γεωγραφικής Εταιρίας,

το Τμήμα Γεωγραφίας αποφασίζει ομόφωνα να τον αναγορεύσει

ΕΠΙΤΙΜΟ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

του Τμήματος Γεωγραφίας, της Σχολής Περιβάλλοντος Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου, και να του παραχωρήσει όλα τα ακαδημαϊκά προνόμια που απορρέουν από αυτό το Πανεπιστημιακό αξίωμα, να αναγραφεί σε μεμβράνη το παρόν ψήφισμα, να αναγνωσθεί και να επιδοθεί στον τιμώμενο από τον Πρόεδρο του Τμήματος Γεωγραφίας, Καθηγητή Ευθύμιο Καρύμπαλη σε ειδική τελετή που θα γίνει την 18^η του μηνός Απριλίου του έτους δύο χιλιάδες δεκαεννιά.

ΕΠΑΙΝΟΣ¹

Κωστής Χατζημιχάλης²

Αγαπητοί φίλοι και φίλες, συναδέλφισσες και συνάδελφοι, σύντροφοι και συντρόφισσες

Σήμερα το Τμήμα Γεωγραφίας και το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο τιμούν έναν εξέχοντα γεωγράφο, τον διεθνώς διακεκριμένο καθηγητή Ντέιβιντ Χάρβεϊ (Ντέιβιντ Harvey). Τιμώντας στο πρόσωπο του τον καθηγητή, τον μαρξιστή δημόσιο διανοούμενο και τον πολιτικό ακτιβιστή, το Τμήμα Γεωγραφίας τιμά και τον εαυτό του. Είναι μεγάλη χαρά που τον έχουμε για άλλη μια φορά μαζί μας, με διαφορετική όμως αφορμή σε σχέση με τις άλλες παρουσίες του. Από το 2005 μέχρι σήμερα ο Ντέιβιντ είναι σχεδόν κάθε χρόνο μαζί μας προσφέροντας την αμεριστη, έμπρακτη και ενσώματη συμπαράσταση του κατά τη διάρκεια της πολύπλευρης κρίσης που βιώνουμε ως δημόσιο πανεπιστήμιο και ως κοινωνία. Όλα αυτά τα χρόνια, εκτός από δυο φορές, ερχόταν με δικά του έξοδα, επιλέγοντας ένα ταπεινό ξενοδοχείο στα Εξάρχεια. Σήμερα είναι η πρώτη παρουσία του η οποία καλύπτεται εν μέρει από το πανεπιστήμιο και κατά το υπόλοιπο από τους δεκάδες φίλους, φίλες και έμμεσους μαθητές που έχει αποκτήσει αυτά τα χρόνια στη χώρα μας.

Αρχίζω με αυτές τις λεπτομέρειες γιατί είναι δηλωτικές για τον άνθρωπο που τιμούμε σήμερα. Από τα Εξάρχεια γνωρίζει πια καλά τις κεντρικές περιοχές της πόλης, όπου συχνά άγνωστοι τον χαιρετούν ρωτώντας τον πού και πότε θα κάνει διάλεξη. Υποστηρίζει με την παρουσία του δεκάδες σεμινάρια, συνέδρια και πολιτικές συγκεντρώσεις, έχει βοηθήσει γενναιόδωρα τους φοιτητές και τις φοιτήτριες στο Χαροκόπειο και στο ΕΜΠ, έχει συμμετάσχει σε διαδηλώσεις και έχει ενημερωθεί στο πεδίο για «καυτά» πολεοδομικά θέματα, όπως για το πρώην αεροδρόμιο στο Ελληνικό, τον Αγ. Παντελεήμονα, την πλατεία Βικτωρίας, το Γεράνι, τον Πειραιά κ.ά. Όμως, το μόνη παράπονό του είναι η κακή ποιότητα των πεζοδρομίων της Αθήνας.

Το έργο του είναι πια γνωστό στους περισσότερους και τις περισσότερες στη χώρα μας μετά τις δεκάδες διαλέξεις, τη μετάφραση στα ελληνικά 7 βιβλίων, 12 άρθρων και τις 11 συνεντεύξεις σε ελληνικές εφημερίδες και περιοδικά. Στον ιστότοπο των *Σεμιναρίων Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας*³ μπορείτε να παρακολουθήσετε τα σεμινάρια που έχει δώσει στο πανεπιστήμιό μας και να διαβάσετε κείμενα του. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι έχει ήδη μεγάλη και θετική επιρροή όχι μόνο στους γεωγράφους και τους πολεοδόμους αλλά και στους άλλους κοινωνικούς επιστήμονες στη χώρα μας. Η ανακήρυξη λοιπόν σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Γεωγραφίας του Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου έρχεται ως λογικό επακόλουθο των παραπάνω. Όπως συνηθίζει να λέει, η τιμή που του αποδίδεται σήμερα είναι σχεσιακή: περιλαμβάνει την αποδοχή του επαίνου αλλά και την ανταπόδοσή του, κάτι που ήδη έχει υλοποιήσει άμεσα με τις συχνές παρουσίες του στο πανεπιστήμιο και γενικότερα στην Ελλάδα της κρίσης και έμμεσα με το έργο του, ιδιαίτερα αυτό που έχει μεταφραστεί ελληνικά.

Σε μια συνέντευξή του στην Ομάδα «Encounter Athens» τον Ιούνιο του 2011, όταν οι «Αγανακτισμένοι» είχαν καταλάβει το Σύνταγμα, στην ερώτηση γιατί η αστικοποίηση είναι κρίσιμη στην επιβίωση του καπιταλισμού και πώς συνδέεται με την πρόσφατη οικονομική κρίση, ο Χάρβεϊ απαντά:

«Οι περισσότεροι άνθρωποι όταν μιλούν για οικονομική κρίση ξεχνούν πως αυτή έχει αστικές καταβολές. Αυτό που υποστηρίζω είναι πως θα πρέπει να μελετήσουμε τις αστικές καταβολές της κρίσης και τη γεωγραφία των μετασχηματισμών της. Γιατί εκδηλώθηκε εκεί; Για ποιον λόγο εμφανίστηκε με αντίστοιχο τρόπο σε άλλα μέρη του κόσμου; Αυτό μας οδηγεί στο θεωρητικό σχήμα που προτείνω, σύμφωνα με το οποίο η αστικοποίηση στον καπιταλισμό είναι συνδεδεμένη με τις δυναμικές συσσώρευσης του κεφαλαίου.» (*Γεωγραφίες*, 19/2012, σελ.6)

Ας κρατήσουμε κάποιες έννοιες-κλειδιά από τα παραπάνω: τις καταβολές της οικονομικής κρίσης στον αστικό χώρο, τα ερωτηματικά «γιατί» και όχι μόνο τα «πού» και «πώς», την αναζήτηση παρόμοιων διαδικασιών και σε άλλους τόπους και τέλος την προσπάθεια θεωρητικοποίησης αυτών που παρατηρεί εμπειρικά. Είναι έννοιες αλλά και μεθοδολογικά ερωτήματα που διατρέχουν όλο το έργο του και εισάγουν στην πολύπλευρη προσωπικότητα που τιμάμε. Δεν είναι φυσικά δυνατό να συνοψίσω σε μια σύντομη παρουσίαση τη δυναμική και χειμαρρώδη προσφορά του από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα. Αξίζει όμως να σημειώσω την παραμονή του, όλα αυτά τα χρόνια,

στις μαχητικές επάλξεις της μαρξιστικής σκέψης (παρότι έχει κατά καιρούς κατηγορηθεί για οικονομισμό και δογματισμό), τη λειτουργία του ως φωτισμένου δασκάλου στο Ηνωμένο Βασίλειο, στις ΗΠΑ και σε δεκάδες πανεπιστήμια όπου έχει διδάξει ως επισκέπτης, αλλά και τη δράση του ως πολιτικός ακτιβιστής στη Βαλτιμόρη, στην Οξφόρδη, στη Νέα Υόρκη και στον Ισημερινό. Συνοπτικά θα αναφερθώ σε ορισμένα βιβλία-σταθμούς και στις ακαδημαϊκές και πολιτικές παρεμβάσεις που, κατά τη γνώμη μου, συνοψίζουν την πολύπλευρη συμβολή του στη συγκρότηση της ριζοσπαστικής προσέγγισης στη γεωγραφία.

Ο Ντέιβιντ άρχισε τις γεωγραφικές του σπουδές στο St John's College στο Κέιμπριτζ, όπου έλαβε και τον μεταπτυχιακό και τον διδακτορικό του τίτλο. Το θέμα της διατριβής του ήταν η ιστορική γεωγραφία της παραγωγής λυκίσκου στο Κεντ του 19ου αιώνα, που ήταν και ο τόπος καταγωγής του. Άρχισε την ακαδημαϊκή του καριέρα ως λέκτορας στο πανεπιστήμιο του Μπρίστολ το 1961, πριν ολοκληρώσει τη διατριβή, και παρέμεινε μέχρι το 1969. Μετά πέρασε τον Ατλαντικό και πήγε στη Βαλτιμόρη, εκλέχτηκε σε θέση αναπληρωτή και αργότερα καθηγητή στο Johns Hopkins University, όπου παρέμεινε μέχρι το 1987. Αυτή η μετακίνηση συνοδεύτηκε και από μια ομόλογη επιστημονική μεταστροφή: από τον θετικισμό του πρώτου βιβλίου *Ex-*

planation in Geography (1969) στη φιλελεύθερη και σοσιαλιστική προσέγγιση του *Social Justice and the City* (1973). Ήταν μια σοβαρή μεταστροφή, που συντάραξε το αγγλόφωνο γεωγραφικό κατεστημένο, όπως μεταξύ άλλων τον Brian Berry, και έθεσε τα θεμέλια για την ανάπτυξη της μαρξιστικής προβληματικής για τον χώρο.

Στο *Explanation in Geography*, πέρα από τις επιστημονικές μεθοδολογίες που προμηθεύουν σημαντικά εργαλεία ανάλυσης, τον ενδιέφεραν αυτά που αποκαλεί ο ίδιος φιλοσοφικές προσεγγίσεις καθοδηγούμενες από κοινωνικά ενδιαφέροντα και αναζήτηση της κοινωνικής αλήθειας. Από αυτή την οπτική προέκυψε το *Social Justice and the City* (1973), το οποίο, συνδυάζοντας και τις εμπειρίες των στεγαστικών προβλημάτων της Βαλτιμόρης, εγκαινιάζει μια φιλελεύθερη και σοσιαλιστική οπτική. Ενώ το *Explanation* αφορούσε μεθόδους και την επιστημονική τους εφαρμογή, το *Social Justice* ήταν για τη ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων, για τη σημασία της ηθικής και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Το *Social Justice* ήταν η πρώτη μου γνωριμία με το έργο του Χάρβεϊ στο UCLA των αρχών της δεκαετίας του 1970, όταν τον γνωρίσαμε από κοντά ως μεταπτυχιακοί φοιτητές σε μια σειρά διαλέξεων σχετικών με τα θέματα του βιβλίου. Από τότε καταλάβαμε ότι υπάρ-

χει πάντα κάτι συναρπαστικό στις ομιλίες του· δεν τον έχω δει ποτέ να έχει προετοιμασμένο κείμενο, ούτε φυσικά διαφάνειες ή slides, με εξαίρεση την περσινή διάλεξη στο Μέγαρο Μουσικής, όπου αυτοσαρκάστηκε λέγοντας ότι θα κάνει μια εξαίρεση. Αλλά αυτό είναι κάτι παραπάνω από στιλ, αποτελεί τμήμα της συγκρότησής του, η οποία συνδυάζει τη βαθιά γνώση γι' αυτά για τα οποία μιλάει, το πολιτικό πάθος και τη μεγάλη δυνατότητα επικοινωνίας με το κοινό. Μπορεί να μιλήσει για πολύ σύνθετα θεωρητικά σχήματα και να τα κάνει κατανοητά με απλό, αλλά όχι απλοϊκό τρόπο.

Το *Social Justice and the City* ήταν, όπως γράφει ο Derek Gregory (2006), ένα «προγεφύρωμα». Ο Χάρβεϊ ήθελε να δουλέψει σε βάθος πάνω στις κλασικές θεωρίες του Μαρξ, όχι γενικά στον μαρξισμό, κάτι που πραγματοποιεί το 1982 με το βιβλίο *The Limits to Capital*. Όπως γράφει στην εισαγωγή: «Ξεκίνησα να γράψω τη θεωρία της αστικοποίησης, να την ολοκληρώσω με λεπτομερείς ιστορικές μελέτες από τη Βρετανία, τη Γαλλία και τις ΗΠΑ, και κατά κάποιον τρόπο να συμπληρώσω ορισμένα “άδεια κουτιά” [για τον χώρο] στη μαρξιστική θεωρία» (σελ. xiii). Το βιβλίο αυτό, που συνάντησε και έντονη κριτική για οικονομισμό, κάλυψε όλα σχεδόν τα κεφάλαια της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας, από τη δημιουργία αξιών χρήσης και ανταλλαγής, την παραγωγή και διανομή, την τεχνολογική αλλαγή και τη διαδικασία εργασίας, μέχρι τη δυναμική της συσσώρευσης, τα διαφορετικά είδη κεφαλαίων και τη θεωρία της γαιοπροσόδου. Η ιδιαιτερότητα του βιβλίου έγκειται στο ότι υπερβαίνει τις πιο διαδεδομένες προσεγγίσεις και αναλύει θέματα όπως η γαιοπρόσδος, τα χρηματιστηριακά, αυτό που αποκαλεί «spatial fix», η παραγωγή της φύσης κ.ά., για να υπογραμμίζει τη σημασία της συμπίεσης των χρόνων ανακύκλωσης του κεφαλαίου που καταλήγει σταδιακά στην εκμηδένιση του χώρου από τον χρόνο, την οποία αναφέρει ο Μαρξ στα *Grundrisse*.

Με το *The Limits to Capital* εγκαινιάζει ένα μακροχρόνιο σχέδιο για την ανάλυση και την κατανόηση των διαδικασιών αστικοποίησης και άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης, πάντα σε μόνιμο διάλογο με τη ριζοσπαστική εξερεύνηση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών διαδικασιών που διαμορφώνουν τον καπιταλισμό γενικά και ειδικά την εξέλιξη των κοινωνικών διαδικασιών μέσα από τα συστήματα χώρου. Καταπιάστηκε ειδικά με αυτό που αναφέρει ο Μαρξ ως «οι νόμοι κίνησης του κεφαλαίου» και αναζήτησε πώς αποτυπώνονται στον χώρο και στον χρόνο. Παράλληλα

με την επιστημονική παραγωγή, συντονίζει την υποστήριξη νεαρών ριζοσπαστών γεωγράφων, όπως η περίπτωση του μαθητή του, του Dick Walker, ο οποίος αντιμετώπιζε απόλυση για πολιτικούς λόγους από το πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϊ, μια καμπάνια που ενισχύσαμε και εμείς από την Ελλάδα.

Τα δύο βιβλία που κυκλοφορούν το 1986 (συλλογές άρθρων που είχαν ήδη δημοσιευθεί), *The Urbanization of Capital* και *Consciousness and the Urban Experience*, αναφέρονται διεξοδικά στις διαδικασίες καπιταλιστικής αστικοποίησης στην Αγγλία και τις ΗΠΑ, ενώ παρουσιάζεται σε μορφή ιδιαίτερα εκτενούς άρθρου η δουλειά του για το Παρίσι. Η τελευταία ολοκληρώνεται αργότερα, με την έκδοση του βιβλίου *Paris, Capital of Modernity* (2005), όπου περιγράφει την αστική ανάπτυξη του Παρισιού τον 19ο αιώνα, τους συμβολισμούς του καθεδρικού ναού Sacré Coeur, τις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που τη συνοδεύουν, τις κυρίαρχες χωρικές αναπαραστάσεις και τη γεωπολιτική των αστικών μεταμορφώσεων. Η πολύπλευρη και πλούσια σε τεκμηρίωση παρουσίαση των μετασχηματισμών του αστικού χώρου ήταν αποτέλεσμα πολύχρονης πρωτογενούς έρευνας στα ιστορικά αρχεία της πόλης του Παρισιού. Πιστεύω ότι το βιβλίο για το Παρίσι συνδυάζει με τον πιο τυπικά χαρβεϊκό τρόπο τη θεωρία με την πρακτική, εγκαινιάζοντας, μαζί με το *The Limits*, την ιστορικό-γεωγραφική υλιστική προσέγγιση για την οποία είναι παγκόσμια γνωστός. Με βοήθους τη στιβαρή γνώση της πολιτικής οικονομίας, τον Μπαλζάκ και τα χαρακτηριστικά σκίτσα του Ντομιέ, πραγματοποιεί ίσως την πιο πλήρη απεικόνιση της αντιφατικής ενότητας των συνεχών αλλαγών των κοινωνικών σχέσεων, όπως αυτές αποτυπώνονται στο πεδίο και στην πραγματικότητα, με την αυστηρότητα των νόμων της κεφαλαιακής συσσώρευσης και υπερσυσσώρευσης που ρυθμίζουν, ως πραγματικές αφαιρέσεις, το οικονομικό σύστημα. Πιστεύω ότι είναι ένα από τα καλύτερα έργα του, αν και παραμένει λιγότερο γνωστό σε σχέση με άλλα.

Ο Χάρβεϊ γύρισε το 1987 στο Ηνωμένο Βασίλειο για να πάρει τη θέση «Halford Mackinder Professorship in Human Geography» στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, όπου παρέμεινε μέχρι το 1993. Η επιστροφή του στο Ηνωμένο Βασίλειο συμπίπτει με την έκδοση του βιβλίου *The condition of post-modernity* (1989, ελληνική έκδοση 2009). Στο βιβλίο αυτό, το οποίο η εφημερίδα *Independent* το κατατάσσει στα 100 πιο σημαντικά βιβλία του 20ού αιώνα, παρεμβαίνει δυναμικά στη συζήτηση για την

πολιτισμική στροφή, την τότε ανερχόμενη τάση στις αγγλο-αμερικανικές κοινωνικές επιστήμες με μεγάλη επιρροή και στην ανθρωπογεωγραφία και πολεοδομία. Εκείνη την εποχή στο Ηνωμένο Βασίλειο ήταν σε εξέλιξη και η μεγάλη έρευνα για τις άνισες χωρικές επιπτώσεις της αποβιομηχάνισης και του θατσερισμού σε διαφορετικές περιοχές, γνωστή ως *Locality Studies*. Ο Ντέιβιντ άσκησε σφοδρή κριτική και περιέγραψε τις μελέτες για διαφορετικούς τόπους ως εμπειρισμό, όταν αυτές αντιμετωπίζουν τον τόπο ως αυθύπαρκτη οντότητα.

Μετά την Οξφόρδη επέστρεψε στο Johns Hopkins, αλλά βρήκε ένα αδιάφορο έως εχθρικό περιβάλλον, γεγονός που τον ώθησε να μετακινηθεί στη Νέα Υόρκη το 2001 και στο Μεταπτυχιακό Τμήμα του CUNY ως Διακεκριμένος Καθηγητής Γεωγραφίας και Ανθρωπολογίας, όπου εξακολουθεί να διδάσκει μέχρι σήμερα. Ήταν ένα νέο και προοδευτικό περιβάλλον με φίλους, όπως ο Neil Smith και η Cinti Katz, με καλή θεσμική υποστήριξη και πολιτικοποιημένους φοιτητές/ριες, δεδομένα που του επέτρεψαν μια υπερ-δραστηριότητα προς πολλές κατευθύνσεις.

Πέρα από τη γεωγραφία, η επιρροή του Χάρβεϊ είναι σημαντική και στις άλλες κοινωνικές επιστήμες. Όπως έχει γράψει η συνάδελφος του στο CUNY Cindi Katz σε μια φιλική κριτική του έργου του «[...] η δουλειά του έκανε αδύνατη την προσέγγιση του καπιταλισμού

και της συσσώρευσης του κεφαλαίου χωρίς τη γεωγραφική συνιστώσα». Σήμερα είναι ο γεωγράφος με τις περισσότερες αναφορές στο έργο του διεθνώς και ένας από τους 20 περισσότερο αναφερόμενους κοινωνικούς επιστήμονες στον κόσμο, αποδέκτης πολλών διεθνών διακρίσεων, μεταξύ των οποίων και το Vautrin Lud International Prize in Geography, το αντίστοιχο Νόμπελ για τη γεωγραφία. Αυτή η μεγάλη επιρροή οφείλεται, από τη μια πλευρά, στα γενικά θέματα με τα οποία ασχολείται, όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, η αστικοποίηση, η γεωπολιτική και ο νεοφιλελευθερισμός. Από την άλλη, η συνεχής του ενασχόληση με τη μαρξιστική πολιτική οικονομία συνοδεύεται από ένα σαγηνευτικό γράψιμο με δυνατά επιχειρήματα και μια μοναδική ευχέρεια να κάνει κατανοητές ιδιαίτερα πολύπλοκες διαδικασίες. Διδάσκει το *Κεφάλαιο* του Μαρξ (συνήθως τον Πρώτο Τόμο) εδώ και 40 χρόνια –μας έχει εκμυστηρευθεί ότι κάθε χρόνο μαθαίνει και κάτι καινούριο– και η ιστοσελίδα του, στην οποία είναι αναρτημένα και ελεύθερα προσβάσιμα όλα τα μαθήματα όπως και όλες οι δημοσιεύσεις του, έχει χιλιάδες επισκέπτες από όλο τον κόσμο (βλ. DavidHarvey.org). Παρά την έμφαση που δίνει στην πολιτική οικονομία, ο Χάρβεϊ ποτέ δεν έπαψε να είναι γεωγράφος και να σκέφτεται γεωγραφικά. Όπως είχε πει παλιότερα σε μια συνέντευξη στην Αθήνα στη Ντίνα Βαΐου και στον ομιλούντα «ήταν πιο

εύκολο να εισαγάγεις τον μαρξισμό στη γεωγραφία παρά τη γεωγραφία στους μαρξιστές». Αυτή η δυσκολία, όπως μας είχε εξηγήσει εδώ στο Χαροκόπειο τον περασμένο Δεκέμβρη, οφείλεται στη γενικά χαμηλή αποδοχή της γεωγραφίας από τους άλλους κοινωνικούς επιστήμονες, ειδικά τους οικονομολόγους. Μας έλεγε ότι αρχίζεις από πολύ χαμηλά στην ιεραρχία του πρεστίτζ των επιστημών, και όταν είσαι μαρξιστής γεωγράφος αρχίζεις από το χαμηλότερο σημείο, κάτι που σε αναγκάζει να είσαι προσεκτικός, να δουλεύεις πολύ, έχοντας μόνο μια δυνατότητα: να ανέβεις πιο πάνω.

Σε δύο επόμενα βιβλία, το *Justice, Nature and the Geography of Difference* (1996) και το *Spaces of Hope* (2000), επεκτείνει τον προβληματισμό του σε θέματα φύσης και οικολογίας, στο σώμα ως στρατηγική συσσώρευσης και στα ουτοπικά κινήματα για την πόλη του 19ου αιώνα, εισάγοντας και τη δική του ουτοπία, την «Edilia». Κάνει κριτική στην υπερβολική έμφαση στις «ρευστότητες» και στις «ροές», που κυριαρχούσαν τότε στην κριτική κοινωνική θεωρία, και υποστηρίζει ότι για να κατανοήσουμε την κοινωνική, περιβαλλοντική και χωρική ανισότητα, πρέπει να αναζητήσουμε τις σταθερότητες και τις ακινησίες. Για δε την παραγωγή της φύσης υποστηρίζει τη γνωστή και από τον Neil Smith θέση ότι αυτή δεν μπορεί να γίνει κατα-

νοητή, αν δεν συνδυαστεί με τη λογική της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Στο βιβλίο *The New Imperialism* (2003, ελληνική έκδοση 2006) συσχετίζει τις στρατιωτικές επεμβάσεις των ΗΠΑ με την κρίση της παγκόσμιας οικονομίας και το ενεργειακό πρόβλημα και περιγράφει τις διεξόδους του νέου ιμπεριαλισμού μέσω της «συσσώρευσης διά της υφαρπαγής», ανα-χρησιμοποιώντας τις απόψεις του Μαρξ και της Λούξεμπουργκ για την πρωταρχική συσσώρευση. Στο επόμενο βιβλίο, το *A Short History of Neoliberalism* (2005), περιγράφει την ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού από τη δικτατορία του Πινοσέτ, την άνοδο της Θάτσερ και του Ρήγκαν μέχρι την ανάληψη της εξουσίας στην Κίνα από τον Ντενγκ Χσιάο Πινγκ, υπογραμμίζοντας πάντα τη σημασία του χώρου και της άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης. Σε μια συνέντευξη στην εφημερίδα *Αυγή* (27/2/2005) με αφορμή τον πόλεμο στο Ιράκ, εξηγεί την υποστήριξή του από τη βορειο-αμερικανική κοινωνία λόγω της «βαθιάς γεωγραφικής άγνοιας που είχαν για το Ιράκ. [...] Το μόνο που πίστευαν ήταν ότι πρόκειται για ένα “κακό κράτος”, πράγμα που νομιμοποιούσε τη στάση των ΗΠΑ», και καταλήγει: «Σε αυτή τη διαδικασία, η γεωγραφική άγνοια χρησιμοποιείται ως πειθαρχικός μηχανισμός και επάνω του στηρίζεται η επιτυχία της ασκούμενης πολιτικής». Η εκάστοτε στάση των πολιτών «εδώ» απέναντι

σε πολιτικά γεγονότα, πολίτες και πολιτισμούς «εκεί», εξαρτάται από τη γεωγραφική γνώση/άγνοια για τους «Άλλους». Μια κρίσιμη επισήμανση η οποία αφορά και τη δική μας πρόσφατη βαλκανική εμπειρία, με τη νατοϊκή επέμβαση και διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, αλλά και τη συμφωνία των Πρεσπών με τη Βόρεια Μακεδονία: η γεωγραφική άγνοια για τον γείτονα είναι το θεμέλιο του εγχώριου εθνικισμού και της ακροδεξιάς πολιτικής και από τις δυο πλευρές των συνόρων.

Σε δύο από τα τελευταία του βιβλία, το *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism* (2010, ελληνική έκδοση 2011) και το *Seventeen Contradictions and the end of Capitalism* (2014, ελληνική έκδοση 2015), αποδομεί τα βασικά χαρακτηριστικά της μεγάλης διεθνούς κρίσης. Το τελευταίο, με τίτλο *Marx, Capital and the Madness of Economic Reason* (2017, ελληνική έκδοση 2019), συμμετέχει έμμεσα στους εορτασμούς των 100 χρόνων από τη γέννηση του Μαρξ. Στα βιβλία αυτά περιγράφει τις διαδικασίες συσσώρευσης και συγκρότησης του κεφαλαίου και το γιατί οδηγείται σε περιοδικές κρίσεις, οι οποίες αποτελούν συστατικό στοιχείο της ύπαρξης και της αναπαραγωγής του. Η μαρξιστική του σαφήνεια και οι αφηγήσεις της κρίσης οι οποίες διαφέρουν διαμετρικά από τις κυρίαρχες, επαινούνται ακόμη και από τους απολογητές του καπιταλισμού, όπως δείχνουν οι εγκωμιαστικές κριτικές από τους *Financial*

Times και το *Finance and Development* του IMF για το *Αίνιγμα του Κεφαλαίου*. Στο *Seventeen Contradictions* κατατάσσει τις αντιφάσεις σε τρεις ομάδες: αυτές που θεωρεί θεμελιακές στον καπιταλισμό (π.χ. αξίες χρήσης - ανταλλαγής, ατομική ιδιοποίηση - κοινά αγαθά κ.ά.)· εκείνες που κινητοποιούν τον καπιταλισμό (π.χ. μονοπώλια - ανταγωνισμός, τεχνολογία - εργασία, χρόνος - χώρος κ.ά.)· και εκείνες που θεωρεί επικίνδυνες (π.χ. την ανάγκη για συνεχή ετήσια μεγέθυνση τουλάχιστον 3%, την αλλοτρίωση και τη σχέση κεφαλαίου με τη φύση). Πιστεύω ότι θα ακούσουμε περισσότερα για τις αντιφάσεις στη δική του ομιλία μετά την αναγόρευση.

Στο *Madness of Economic Reason* επιστρέφει στο προσφιλές του θέμα της ανάλυσης του κεφαλαίου ως ολότητας, από την αρχική μορφή ως χρήμα, την αγορά των μέσων παραγωγής και των διαδικασιών που τα θέτουν σε λειτουργία μέχρι την πραγματοποίηση της υπεραξίας που συμβαίνει στην αγορά και συχνά σε άλλους τόπους από κει που παράχθηκε. Την προσέγγιση αυτή την αποτυπώνει ιδιαίτερα εύγλωττα η φράση «η απεικόνιση του κεφαλαίου ως αξία εν κινήσει». Την κινητικότητα του κεφαλαίου ως αξίας στα τέσσερα βασικά της στάδια, παραγωγή - κυκλοφορία - πραγματοποίηση - διανομή, την περιγράφει όχι μόνο μέσα από τα οικονομικά και τεχνικά δεδομένα τους, αλλά, ως γεωγράφος, αναζητά τον χώρο και τον χρόνο, και ως πολι-

τικά ενεργός, τις επιπτώσεις που μπορεί να έχουν στους κοινωνικούς αγώνες.

Θέλω να σταθώ λίγο στο τελευταίο αυτό σημείο, δηλαδή στη συνεχή αναζήτηση της σχέσης θεωρίας με την πολιτική πρακτική. Στα τελευταία βιβλία και τις άλλες παρεμβάσεις του ο Χάρβεϊ γίνεται περισσότερο πολιτικός, ασκώντας κριτική στις παραδοσιακές μορφές αγωνιστικών οργανώσεων της αριστεράς και αναλύοντας τις δικές του προτάσεις για την πολιτική συμμαχιών. Υπογραμμίζει την αδυναμία της αριστεράς να αντιληφθεί ότι η σφαίρα της κυκλοφορίας και της πραγματοποίησης της υπεραξίας δημιουργούν επίσης εκμεταλλευτικές συνθήκες, διαφορετικές αλλά εξίσου σημαντικές με τις παραδοσιακές συνθήκες εκμετάλλευσης στους τόπους παραγωγής και περιγράφει τις δικές του προτάσεις για τη συγκρότηση αντι-καπιταλιστικών συμμαχιών. Οι βασικοί τόποι της πραγματοποίησης της υπεραξίας είναι οι πόλεις, στις οποίες υλοποιείται η επιτάχυνση της κατανάλωσης, άρα και η συμπίεση του χρόνου ανακύκλωσης του κεφαλαίου. Στο βιβλίο *Εξεγερμένες Πόλεις. Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης* (2012, ελληνική έκδοση 2013) προχωρά παραπέρα αυτούς τους συλλογισμούς και υπογραμμίζει ότι οι διαφορές μεταξύ αγώνων με βάση την εργασία και αγώνων με βάση την κοινότητα αρχίζουν να ξεθωριάζουν. Αυτές τις απόψεις τις είχε

διατυπώσει έμμεσα και το 1988 στην Οξφόρδη, όταν είχε εμπλακεί στη συμπάρασταση των εργατών της αυτοκινητοβιομηχανίας Rover και ήταν η αφορμή για διαφωνία με την, τροτσικιστικής νοοτροπίας, ηγεσία του τοπικού συνδικάτου, η οποία εστίαζε μόνο στους αγώνες στους τόπους δουλειάς.

Σε ένα πρόσφατο κείμενό του που θα περιληφθεί στον ειδικό τόμο για το έργο του που επιμελούνται οι φίλοι καταλανοί γεωγράφοι Nuria Benach και Abel Albet και βρίσκεται στο τυπογραφείο, συνεχίζει την προβληματική για τους κοινωνικούς αγώνες στην πόλη και γράφει: «[...] οι κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες ενάντια στην εξουσία του κεφαλαίου, στο πλαίσιο της ολότητας της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, παίρνουν διαφορετικές μορφές και καλούν για διαφορετικούς τρόπους πάλης και αναζήτησης στρατηγικών συμμαχιών, αν πρόκειται να είναι επιτυχείς». Αυτή η οπτική τού επιτρέπει να εντάξει αγώνες και κινητοποιήσεις όπως τα περιβαλλοντικά κινήματα, τους αγώνες ενάντια σε gentrification, για στεγαστικές ανάγκες κ.ά. ως αντικαπιταλιστικούς, και όχι μόνο τους αγώνες στους τόπους δουλειάς. Κρατά όμως και τις αποστάσεις του. Δεν μπορούν αυτοί οι αγώνες να είναι απλά και μόνο για τη διάσωση του περιβάλλοντος ή την αντίσταση σε μια πολεοδομική αυθαιρεσία, όπως κάνουν πολλά κινήματα, χωρίς να αντιστέκονται συγχρόνως και στην εξουσία του κεφαλαίου.

Εκτός από ευρεία αποδοχή και εντός της αγγλόφωνης γεωγραφικής παράδοσης, το πλούσιο έργο του έχει υποστεί κριτική, κυρίως από φεμινίστριες. Άλλες κριτικές εντοπίζουν την απουσία ενδιαφέροντος για τη φύση και τους ρυθμιστικούς μηχανισμούς του κράτους αλλά και την τάση που έχουν οι αναλύσεις του να ασχολούνται μόνο με έναν «καθαρό» καπιταλισμό, παραγνωρίζοντας τις διαφορετικές και περισσότερο «βρώμικες» εκδοχές του. Ο Ντέιβιντ έχει απαντήσει, κάποιες φορές επιθετικά, σ' αυτές τις κριτικές, ενώ κάποιες άλλες τις έλαβε υπόψη του σε επόμενα έργα του. Το 2013, έπειτα από πρόσκληση της τότε προοδευτικής κυβέρνησης του Ισημερινού, ίδρυσε σε συνεργασία με άλλους, το Εθνικό Κέντρο για το Δικαίωμα στον Τόπο και τη Γη (National Center for the Right to the Territory), το οποίο έκλεισε το 2017 η επόμενη κυβέρνηση. Για την παρουσία του στη Λ. Αμερική κατηγορήθηκε για «φιλική αποικιοκρατία», στην οποία απάντησε οργισμένα ο ίδιος και το Κέντρο.

Τα τελευταία χρόνια ασχολείται με την Κίνα, την ξέφρενη οικονομική διεύρυνση και την υπερ-αστικοποίηση που συμβαίνουν εκεί τα τελευταία χρόνια και γι' αυτό μεταβαίνει συχνά επιτόπου. Όπως αναφέρει ο ίδιος, όλες οι αντιφάσεις του κεφαλαίου που αναπτύχθηκαν στο μακρύ χρονικό διάστημα, συμβαίνουν τώρα μπροστά μας σε πραγματικό χρόνο. Για τους λόγους αυτούς πιθανολογεί ότι η επόμενη παγκόσμια κρίση μπορεί να έχει ως επίκεντρο τις κινεζικές πόλεις.

Ολοκληρώνοντας, η διδασκαλία του, τα δεκάδες βιβλία, η επιμονή του στο μαρξιστικό σχέδιο, η γενναϊόδωρη βοήθεια σε συναδέλφους, φοιτητές και κινήματα, καθώς και η πολιτική του στράτευση, συνθέτουν μια συνολική προσωπικότητα αντικαπιταλιστή δημόσιου διανοούμενου. Ο εντελώς προσωπικός τρόπος ανάγνωσης των αντιφάσεων του κεφαλαίου και η αναζήτηση της χωρικότητας αυτών των αντιφάσεων, έχουν ως αποτέλεσμα αυτό που θα τολμούσα να ονομάσω «ο τρόπος του Ντέιβιντ Χάρβεϊ». Ένας τρόπος με εσωτερική δυναμική, επιθετικός ή ανεκτικός ανάλογα με τους συνομιλητές, κάποιες φορές απόλυτος, κάποιες άλλες περισσότερο διαλεκτικός, έχει δίκαια κατακτήσει τη διεθνή αναγνώριση. Γι' αυτόν τον «τρόπο» και για όλα τα άλλα, σε ευχαριστούμε Ντέιβιντ.

Σημειώσεις

1. Ομιλία στην τελετή απονομής τιμητικού διδακτορικού διπλώματος στον Ντέιβιντ Χάρβεϊ.
2. Ομότιμος καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, chadj@hua.gr
3. www.radicalgeographies.gr

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΝΤΕΪΒΙΝΤ ΧΑΡΒΕΪ ΣΤΗΝ ΤΕΛΕΤΗ ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΣΕ ΕΠΙΤΙΜΟ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ¹

It's good to be back here, in Harokopio. I've enjoyed my times here in the past a great deal and I'm therefore very grateful for the honour of this Honorary Degree and I hope that the good times can continue. I think that the quality and humanity of the students here have been absolutely remarkable. I was here frequently during the worst times of the crisis, which of course continues to this day, but I think that one of the things that encourages me, not only from my experience here but from elsewhere in the world, is that when people ask me if I'm optimistic the answer is no, but when they ask me "well, what's good that's going on", my answer is "I think it's remarkable that people survive as well as they do and most importantly in these conditions and circumstances". This is something which is a tribute to the human spirit and I think that it can be embodied in institutions such as universities, though as we know universities are under assault and in fact many institutions that support the kind of world that we should be living in are under assault. For me the experience here has been moving with wonderful friends and acquaintances and, as I said, I hope this will continue.

Part of the cost of having an honorary degree is to give a speech, and whenever this happens I always fall back on a well tried technique, which is to say "Well, what did Marx say?" So, I'm afraid I've decided to start with a little bit of a Marx lesson which is about a very simple distinction that he draws which has not been really afforded enough concern. This came to me very recently, while I was reading an article in the *Financial Times* –which to some degree is my Bible these days, apart from Marx's *Capital*– and which was a report on a detailed investigation of the Bank of England on the effect of quantitative easing on social inequality in Britain.

The piece of data that I thought was most significant in the report was that, between 2006 and 2012, the lowest 10% in Britain had received something in the order of £3,000 of benefit, while the top 10% had received £325,000 of benefit. Now, that data suggested that my long held belief, which is actually a popular belief as well, that quantitative easing basically benefited the upper classes and not the lower classes, seemed to be a reasonable conclusion. The data appeared right at the end of the article. The main part of the article was saying, however, that quantitative easing did *not* disproportionately benefit the top 10%. It conferred more benefits on the bottom 10%. You may ask "well, how can that be?", and the answer was that the proportionate benefit for the lower classes was greater than the proportionate benefit for the upper classes.

This is a very interesting way to look at things. The simplest way to convey its meaning is to ask "Who would you rather be? Somebody who had £100 and got 10% on it, or someone who had £1,000,000 and got 5% on it? Which would you choose? Where would you prefer to be in the social system?" In effect, what the Bank of England discovered was that, relative to the very low starting point of the bottom 10%, the £3,000 was proportionately more than the £325,000 to the ultra-rich, but when you think about £3,000 in six years, you realise that it translates into about £10 a week for the lower classes, which is trivial. What extra can they get for an extra £10 a week? The upper classes on the other hand were going to get more than £1000 a week. They might doubtless also regard this as trivial compared to the vast wealth they already have, but £1000 a week is significant. Over six years the difference would be between an extra three cups of coffee a week for the bottom ten percent or having enough cash to buy a small studio in Manhattan for the top ten percent.

The distinction between the rate of change of something and the absolute mass *is* important. The Bank of England researchers argued that the misleading conventional wisdom that the wealthy benefitted more from the quantitative easing than the poor arose because people don't understand how to read economic data properly. They seemed to be saying that people should forget about the mass and concentrate on the rate. But the financial press are talking about rates all the time: rate of growth of GDP, of productivity, consumer confidence, of carbon emissions... Most economic data are presented in rate of growth terms, but nobody takes too much notice of the mass and what the mass might mean in terms of social benefit. Donald Trump said when he came to power, "We are gonna have 4% growth", so even political ambitions are presented in rate of growth terms. And here's the Bank of England report saying that people should forget about the mass question and learn to concentrate on rates of change, because that is the significant number.

Shortly after this, there was another article in the *Financial Times* commenting on nervousness in late 2018 that we might be headed into global recession. One key

indicator was a falling rate of growth in China. These rates stood at well above ten percent during the 1990's until the crisis of 2007-2008. They declined thereafter to around 6%. Towards the end of 2018 it seemed they may go much lower. But the Chinese didn't seem to be bothered by it. Business leaders in the West urged the Chinese to engage in stimulus packages of the sort they had done before, but the Chinese seemed unmoved and the question was why? The answer came in another article, which pointed out that the main problem for China is job creation and labour absorption, and that China needed to create 10 million urban jobs that year. This is a pretty big assignment, but it turns out that between 2000 and 2010 China was creating 20 million jobs a year. In the crisis of 2007-2008, China responded to the collapse of many export-oriented industries by creating 27 million jobs in one year. So job growth is very vigorous and clearly important to the Chinese. But by 2018 China's economy was so large that it did not need the same rate of growth to create 10 million urban jobs. The lower rate of growth (around 6%) was generating something like \$1,2 trillion of new demand in 2018, which was twice the amount that had been gen-

erated when the rate of growth was 12% back in 1998. So China can create 10 million jobs with a much lower rate of growth because the mass of the economy is so much larger. The question of rate versus mass needs careful consideration.

It is not only bourgeois economists who tend to talk about rate and forget the mass. Marxist economists have a long history of doing the same thing, most notably of course in the famous chapter in Volume III of *Capital* on the falling rate of profit. Engels divided up Marx's original continuous manuscript into three chapters. The first is called the law of the falling rate of profit, the second is called "countervailing influences" and the third is "the internal contradictions of the law". This makes it seem as if the key feature is the law itself. The idea of countervailing influences cannot be found in the original manuscript and the idea of internal contradictions is omnipresent (which it always is in Marx's writings) and not confined to the end of the manuscript.

Engels has been criticized in his editing of Volume III, for making it seem as if Marx had a more finished theory than it really was. The original manuscript (which is now available in English) reads more like an exploration than a finished product. From the original manuscript we see that the theory of the falling rate of profit is the starting point for an argument rather than a finished statement. Marx does begin with a statement of the theory. He is very pleased with himself, because both Adam Smith and Ricardo had a falling rate of profit theory, but they attributed it to scarcities in nature. They invoked a Malthusian style argument that said the development of capitalism would be blocked at a certain point because of natural scarcities. Marx disliked Malthus. Marx argued that a falling rate of profit could be accounted for by the rising productivity of labour, which would tend to remove labour from production. If labour is the source of value, and you systematically remove the main agent for value and surplus value creation, you are bound to get a falling rate of profit. The falling rate of profit is, in short, a product of the rising productivity of labour.

But six or seven pages into the manuscript, Marx starts to talk about something else.

"Despite the enormous decline in the general rate of profit, the number of workers employed by capital, i.e. the absolute mass of workers set in motion by it, hence the absolute

mass of surplus-labour absorbed by it, hence the mass of surplus-value it produces, hence the absolute magnitude or mass of the profit produced by it, this mass can therefore grow and progressively so, despite the progressive fall in the rate of profit. And this not only *can* but *must* be the case."

Far from being a countervailing force, as Engels entitled it, this outcome is a joint product of the same process. Marx puts it this way: "The same laws therefore produce a growing absolute mass of profit, which the social capital appropriates, and a falling rate of profit." This presents conundrums for Marx, and he says: "How then should we present this *double-edged law* of a decline in the *rate* of profit coupled with a simultaneous increase in the absolute *mass* of profit arising from the same causes?" This is not a countervailing influence; this is something embedded in the same causal structure. And then again he says:

"The same reasons that produce an absolute decline in surplus-value, and hence profit, bring about a growth in the mass of the surplus-value and therefore profit produced and appropriated by the social capital. How can this be explained, what is it dependent on, or what conditions are involved in this apparent contradiction?"

While Marx doesn't specify it, the answer lies in part back in Volume I and the chapter on the "Rate and Mass of Surplus-Value". Here he talks about the change in rate, alongside the change in mass. The mass is the rate times the number of labourers you employ. The main objective of the capitalist is to maximize the mass, because that is the source of his or her social power. If the rate is falling, then if you employ more labour you get larger mass. So these two things are connected in Volume I, but later on, they're connected even more deeply. There are various forms which this contradiction can take, and I'm not going to go through them all, because it gets us through some of the peculiarities of Marx's arguments in the 3rd Volume on the equalisation of the rate of profit.

The significance of Marx's distinction between mass and the rate has been largely ignored in the literature. I see lots and lots of enquiries into the falling rate of profit, I see lots of graphs on the falling rate of profit,

but I don't see anybody examining the implications of the rising mass (even when it is mentioned). And the rising mass might be important for the very reasons I mentioned about the Bank of England study. There are many other situations where the rising mass is absolutely crucial. For example, while it is obviously important to control the rate of carbon emissions into the atmosphere, the most compelling thing to look at right now is the mass of greenhouse gases already concentrated there. This is already enough to melt most of the ice in the world. Rather than thinking that everything will be ok if we can reduce the rate, we should take to heart the lesson of the Bank of England which illustrates that this is not necessarily so when considered in relation to the mass.

This leads Marx in the original manuscript on the falling rate of profit to take up the question: to what degree is the rising mass a problem, and, if so, what kinds of problems does it create? The problems are very different from those posed by the falling rate. There are certain barriers to the increase of the mass. What are these barriers? The first potential barrier concerns the increasing mass of raw materials to be extracted from nature [and yes there is a touch of Malthus in this, though not in the way that Malthus argued]. Even more is the problem of disposal of the increasing mass in the market. So, right in the middle of this manuscript on the falling rate of profit, Marx suddenly turns to this question:

“As soon as the general conditions of production appropriate to large-scale industry have been established, this moment of production acquires an elasticity, a capacity of sudden extension by leaps and bounds, which come up against no barriers, except those presented by the availability of raw materials and the extent of sale outlets.”

In Volume I Marx noted that this problem of the market was solved by the India trade, which at that time was providing an ever-extending market for Lancashire cotton products (though only after the handicraft cotton industry in India had been destroyed). So the market was expanded in India. But how could India pay for it? India was forced to produce cotton, wool, hemp and indigo for Great Britain. So both the raw materials and the market requirements were satisfied by the colonization of India.

So what happens when there are no Indias left to colonize? What is the problem with China right now? Why is the rate of growth falling? In part, because it is encountering certain barriers to the disposition of the mass of capital now circulating there. So, how will those barriers, which were solved for Britain by the India conquest, be solved in our own time? In the manuscript version of Volume III, Marx tends to consider certain consequences of the double-edged law, as he defined it: “With the development of this process, as expressed in the fall in the profit rate, the mass’ of surplus-value thus produced swells to monstrous proportions.” The language here says that the falling rate is a problem, but the monstrous increase in the mass of output may be even more significant. He then says: “The total product must be sold. If this does not happen, or happens only partly, or at prices that are less than the price of production, then although the worker is certainly exploited, his exploitation is not realized as such for the capitalist, and may involve the partial or complete loss of his capital, or mean only a partial realization of the surplus-value that has been extorted.” What this says to me is the possibility exists of realization crises. It is interesting that this prospect crops up in the chapter on the falling rate of profit, which most people treat as *the* marxist theory of crisis, when it should be about the double-edged form of falling profit and rising mass.

Marx then adds this: “The conditions for immediate exploitation and for the realization of that exploitation are not identical. Not only are they separate in time and space, they are also conceptually separate.” Apple computers are produced in China; for example, when the realization is mainly in the US, although an important part of the realization comes in China itself. And here something interesting happens, because the Chinese production of phones, [tablets] and these kinds of things, by Huawei and the rest, become much cheaper and much more popular than Apple. Apple suddenly found that its capacity for realization in China was collapsing. In January of 2019 the global stock market collapsed by 3% in one day because Apple had announced that its targets for sales in China were not realized and were not likely to be realized because Huawei had basically cleaned out that market. On the day that Apple shares fell by 6%, the global stock market fell by 3%. Apple was encountering a particular barrier to realization which threatened a crisis that had little to do with

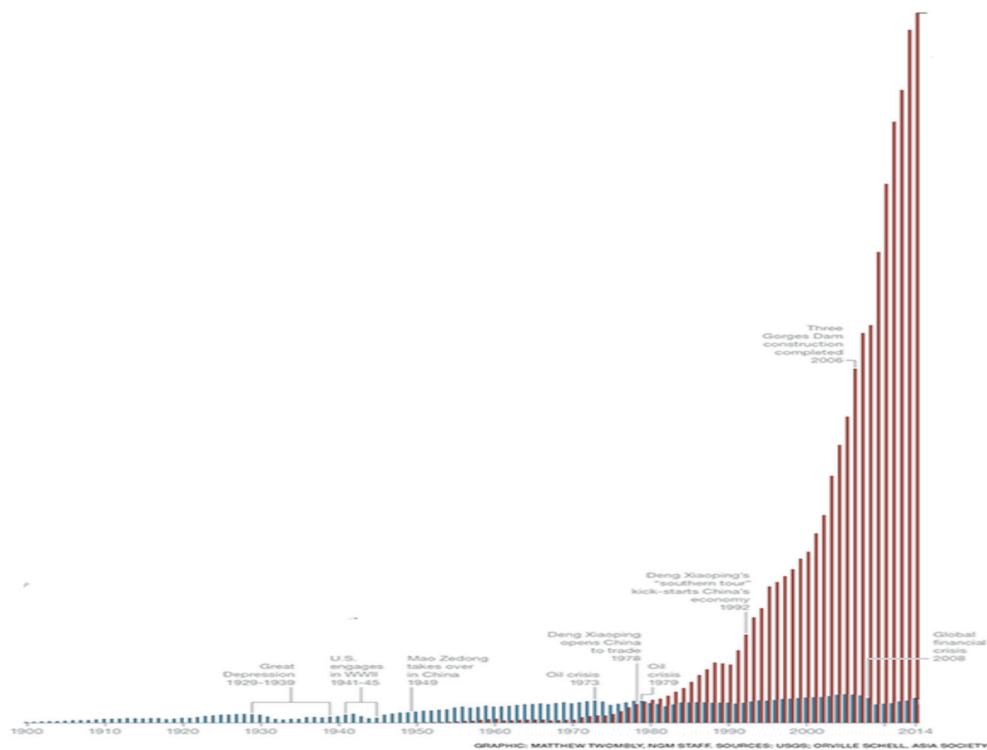
the mechanisms of rising productivity behind the falling rate of profit.

Marx continues: “The conditions for exploitation are restricted only by the society’s productive forces. The conditions of realization by the proportionality between the different branches of production and by the society’s power of consumption.” So the society’s power of consumption is of the utmost significance. “And this is determined neither by the absolute power of production nor by the absolute power of consumption within a given framework of antagonistic conditions of distribution, which reduce the consumption of the vast majority of society to a minimum level.” In other words, if the working classes’ consumer power is being attacked by austerity, you have a real problem on your hands in the market. Hence, “the conditions of realization are also restricted by the drive for accumulation”, which dictates the demand for “productive consumption” by way of reinvestment. So, if on the one hand the workers are less well-off there’s an increasing barrier of diminished market demand, if there’s no investment opportunities there’s a further barrier to de-

mand in the market. The result is a crisis arising out of the barriers of the market. And then Marx says: “The conditions of realization then are restricted by the drive for accumulation, the drive to expand capital and produce surplus-value on a larger scale.”

“This is the law governing capitalist production, arising from constant revolutions in the methods of production themselves, from the depreciation of the existing capital which is always associated with this, from the general competitive struggle and the necessity to improve production and extend its scale on pain of death merely as a means of self-preservation. The market must therefore continually be extended, so that its relationships and the conditions governing them assume ever more the form of a natural law independent of the producers and become ever more uncontrollable. The internal antagonism seeks to resolve itself by extending the external field of production.”

The scale and the mass of consumption is increasing. What this produces is a turn to spatial fixes, the rise of

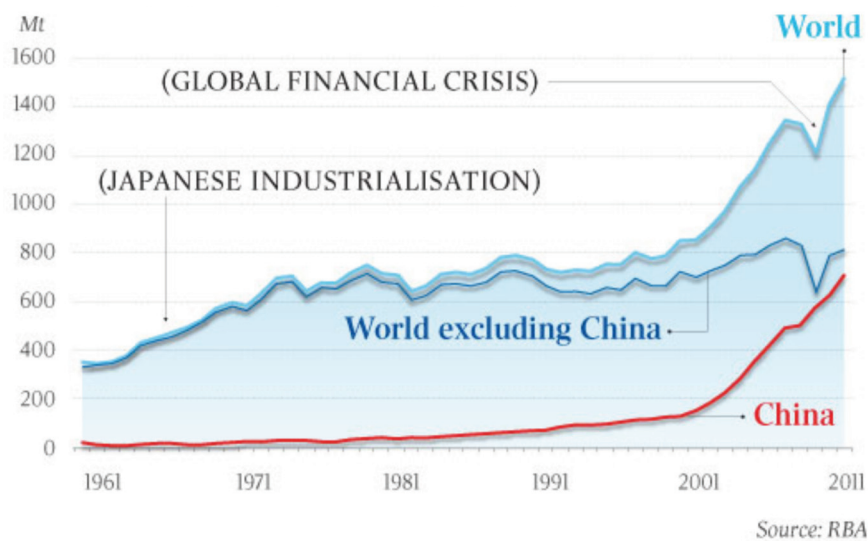
Διάγραμμα 1: Με κόκκινο η παραγωγή τιμιέντου στην Κίνα, 1970-2014. Με μπλε η παραγωγή τιμιέντου στις ΗΠΑ, 1900-2014.

new forms of consumerism, and the like. Again, China is a very interesting case: around 1980-1985, consumerism accounted for about 35% of the economy in China as opposed to the US, where it was somewhere between 70 and 80%, but now China is getting close to 50 and even 60% consumer activity in the market and if it's going to avoid the middle income trap, it will come even closer to the US.

Marx continues like this: “But the more productivity develops, the more it comes into contradiction with the narrow basis upon which the relations of consumption rest. It is in no way a contradiction, on this contradictory basis, that redundancy of capital is associated with a growing relative surplus population.” Get unemployment, and at the same time you're going to get unemployment of capital; if you get production out of that double-edged law, you're going to get production of surplus capital and surplus labour side-by-side with no way of getting together again, which is the hallmark of capitalist crises. In other words, there's a theory of capitalist crises in the chapter on the falling rate of profit, but it's not just the falling rate of profit; it's the falling rate of profit *and* the rising mass that's coming out simultaneously. Towards the end of the manuscript, Marx introduces the idea that the problem might be reduced to that of a surplus of capital, an overaccumulation of capital, but this is the incomplete part of his argument.

So let's check out this question of rate and mass and let's look at a couple of examples and see if they can help us figure out how contemporary capitalism is working. You may have seen this graph of cement consumption before.

It is an excellent example of what I mean by rising mass. The blue line at the bottom is the consumption of cement in the US over the last 100 years. The red bars are the consumption of cement in China. Now, let's think about this. That graph of Chinese cement consumption is an excellent indicator of the production of infrastructure, urbanization, investment, productive consumption plus some domestic consumption in terms of housing and the like... But basically China is expanding and this is all occurring at a time of falling rates of growth around the world. If you go roughly to where you imagine the year 2008 to be on the graph, there is no sign of any decline in cement consumption in China. In fact it accelerates during the years of crisis. This has everything to do with the fact that you can just wipe out large chunks of land and build whole cities without constraint. The government did not say “Oh my God, we're losing 30 million jobs because of the collapse of the export industry and there is nothing we can do about it.” The graph shows no hint of a problem in 2008; China responded to the crash of 2008 by investing in urbanization and infrastructures. And it's continued to do that and so the consumption of cement

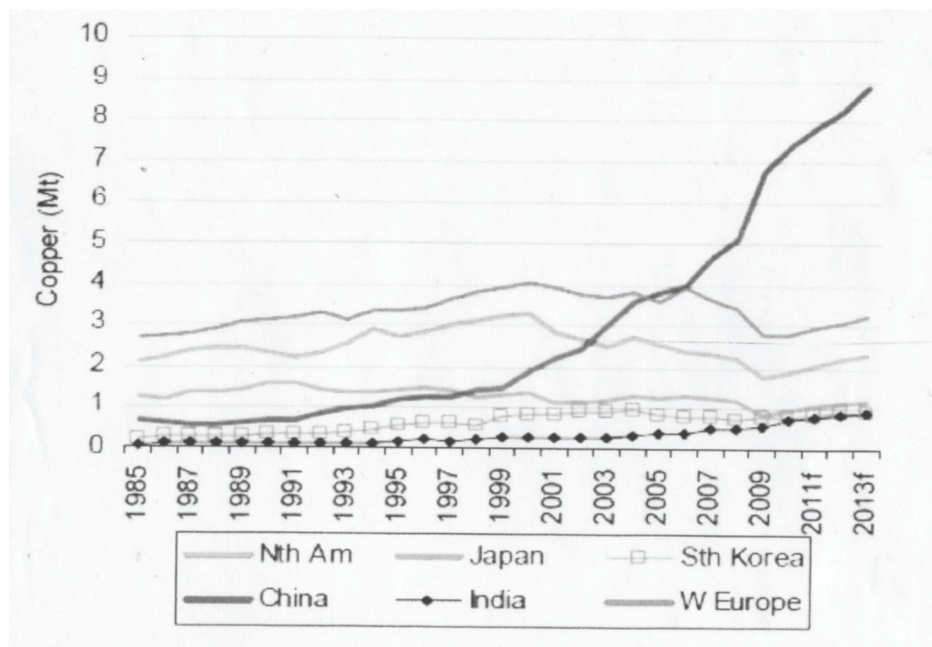
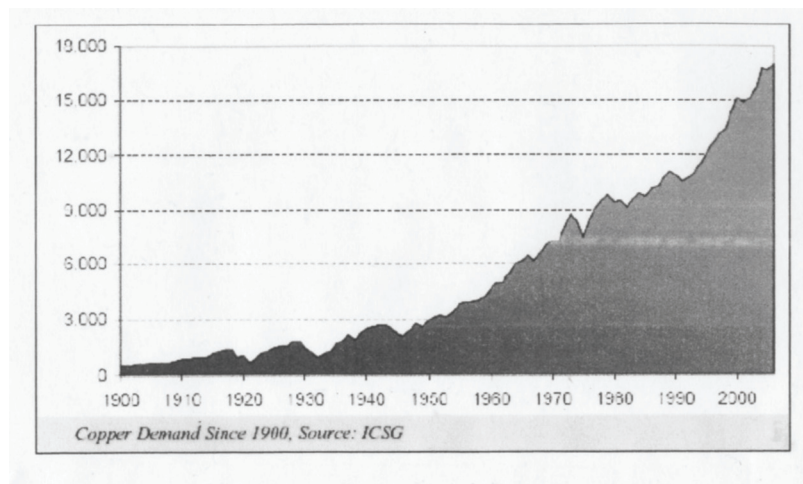
Διάγραμμα 2: Η παγκόσμια παραγωγή χάλυβα.

continued to climb. And China's contribution to greenhouse gasses has soared.

And then you think about the environmental consequences of spreading all that cement around. Cement production is itself a very dirty industry, it is very polluting and emits a lot of greenhouse gases. But this is part and parcel of the problem: the response to a falling rate of profit and the connectivity between the falling rate of profit and the rising mass is clearly indicated here. And what this does is to suggest that many aspects of the dynamics of what is happening in China are precisely representing the argument that Marx is

making about the dual character of falling profit and rising mass. And this is a brilliant example of that, with no apparent constraints on the mass in this incident, except that you look at the consequences of that mass and you see all kinds of things happen. This is, generally speaking, what is in fact going on in China more generally.

Look for example at the world steel production. The world, excluding China, is kind of flat for a bit and then dips in 2007-2008. And what does China do? Suddenly China is surging upwards. What does that mean for the demand for iron ore? What happens to iron ore ex-

Διάγραμμα 3: Η παγκόσμια κατανάλωση χαλκού.

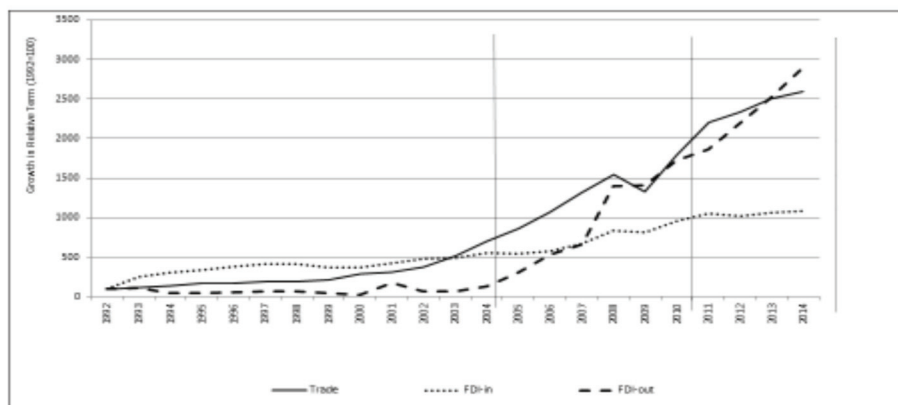
ploitation in say Brazil, most of it oriented to the China market? Well, you know what the iron ore mining companies did and the environmental disasters – they had two of them, over a brief period of time. Again, what you see here is a consequence of saying “We have to expand the mass, and we have to do it very directly.”

The third graph is global copper production. Again, notice what China is doing, which is the solid line. China is expanding the mass at a huge rate and the consequences for global copper production have been very significant – and in fact all minerals during this period, wherever you were in the world, were undergoing excessive extractive exploitation. But the point here is this: that actually, during this period, the only country that was expanding its growth and maintaining its rate of growth was China. We have to accept that China saved global capitalism from total collapse by actually expanding the mass of output, with all the consequences that draw from the mass. For instance, I did some work in Ecuador on mining activity during the years that China was accelerating its demand for minerals. And because mining activity takes place in indigenous land in Ecuador, indigenous populations were moved out and all kinds of horrible things were happening to them, in a country that was supposed to be multiethnic and multicultural. And so you would see all these consequences around the world from what was going on in China.

Now, I’m not going to just knock the Chinese, because they had their own particular set of problems. Their integration in the global economy relied heavily

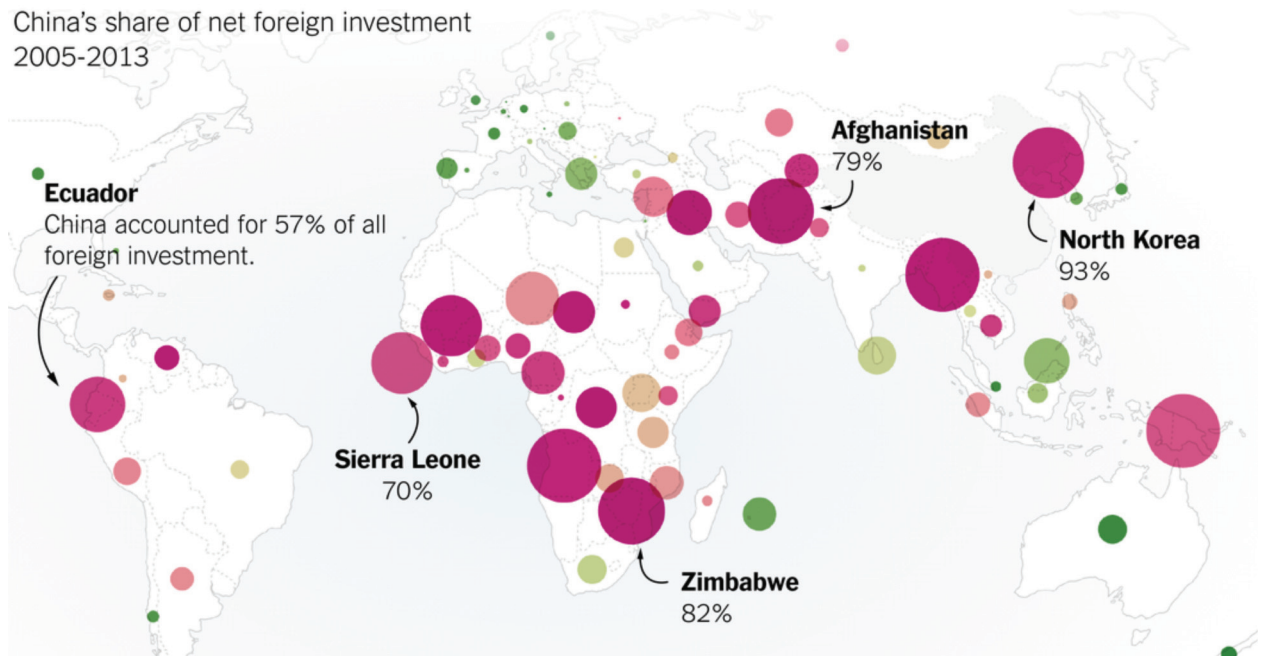
on the US consumer market, which collapsed not because of anything the Chinese did, but because of the instability of that world, and China was faced with maybe 30 million unemployed people milling around in China as a result. The one thing the Chinese cannot abide is social unrest, which is based upon massive unemployment. There is a lot of social unrest anyway and the world has a serious labour problem, and the Chinese are very nervous about that. And what did they do? They did the only thing they could think of doing, which was increasing the mass, and that helped to revive the rate to some degree.

Of course, at a certain point the mass becomes so big that you can’t contain it within a single economy. And there’s a very interesting moment in China’s history which is captured in the graph of the imports and exports of capital. The dashed line is the exports of capital, the dotted line is the imports of capital, and notice: they cross in 2008. Suddenly, the exports of capital go beyond the imports of capital, and then take off. So suddenly China’s exporting capital like crazy. This fits with an argument I’ve long been making, China is turning towards what I call a “spatial fix”. In China’s case it is called the Belt and Road initiative. After 2008, Chinese capital is moving all over the world, taking over all kinds of things and particularly lending in the form of commercial credits to buy up surplus commodities from China. And it’s not only big corporations and state enterprises engaging in this. Individual Chinese entrepreneurs are doing it as well. The result is a huge export of capital.

Διάγραμμα 4: Εισαγωγές-εξαγωγές κεφαλαίων σε και από Κίνα, 2002-2014.

Χάρτης: Η παγκόσμια κατανομή των εξαγωγών κινεζικών κεφαλαίων, 2005-2013. Σημ: Η COSCO στον Πειραιά, αποτελεί μια από τις σημαντικότερες κινεζικές επενδύσεις στην Ευρώπη μέχρι το 2013.

Look at the map of the global distribution of Chinese capital exports in 2005. Compare this to the map of 2013, 8 years later. 2008 marked a huge transformation in the global economy because China needed to find a spatial fix, so out the surplus capital goes, all over the world after 2008. The export of capital from China has been accelerating ever since. So when we read Marx's chapter on the falling rate of profit in its full form incorporating the rising mass, then this is the dynamics we would expect to see, this is how this system is going to work.

The Chinese case corresponds very much to the global case. When I was 15 years old, the global economy stood something like \$4tn, as measured in 1990 monetary terms. Now that I'm 80 years old, the global economy is \$80tn. So it went from \$4tn to \$80tn during my lifetime, and it's an interesting question to ask how life looks like with an \$80tn economy vs one with a \$4tn economy. The rise in the mass has actually been associated, particularly since the 1970s, with a fall in the rate of profit and of growth. The rate of economic growth, as calculated recently by Brad de Long, peaked around 1970 at 5.8% and in recent times fallen to about 4%, and now (2019) the global economy is depicted as in bad shape because Europe is growing only at 2% and Japan at zero. The focus is exclusively on the lack of

growth, while problems deriving from the rising mass are ignored. We should not forget that in our times a low rate of growth is compatible with a rapidly increasing mass of output, which in itself poses a lot of potential problems (e.g. environmentally as well as socially). Should we not concentrate in our politics and our thinking on the rising mass? Why does the *Financial Times* ignore it? Why do economists always talk about rates of growth and so rarely take any notice of the mass?

This issue poses a very interesting problem for geographers. The only way to discuss rates of growth over time is to go to a confined territory (e.g. a state) where things are being measured and say "The rate of growth in Zambia or Chile is this or that." But when you talk about the mass, you can see it oozing out, gradually moving – as you see from maps of the gradual movement of Chinese capital out of China. The Chinese have a surplus of capital, which they don't know what to do with. The state tries to organize its disbursement through the Belt and Road project, but there is also a lot of individual movement. Every Chinese businessman and businesswoman who has some money wants to get it out of China and invest it in property or other assets somewhere, in Melbourne, Vancouver, New York. Athens, or wherever. Property is being sucked up

world-wide by surplus Chinese capital, which is not about an interest in necessarily living anywhere. It's mainly about finding investment opportunities for the rising mass of surplus capital in China. This may be a good thing, because there are some other changes going on inside of China which are very significant. One of them is that you're now finally beginning to see the emergence of a working class movement which is a class *for* itself as opposed to being what it has been for many years, a class *in* itself, not understanding what its power might be. Now we're beginning to see a big turning point in the Chinese internal economy: how the Communist Party, which is still connected not only to some kind of Marxist project, but is still connected to certain Maoist principles, is going to handle mass uprisings on the part of a working class that's become very much conscious of its subordinate position in this whole global economy. What will the Chinese workers do in terms of coordinating that mass movement and moving the whole country towards socialism? Or will they move it in some other direction?

So my point here is this: there are very frequently simple conceptual distinctions which are of the utmost importance to how we see and interpret the world. For instance, in teaching Marx's *Capital* all those years, I'd look at the chapter on rate and mass in Volume I and explain it. I'd say "he's talking about the rate of exploitation and the mass. He sees that the capitalist is interested in the mass because that is the form of social power and the mass can be augmented either by increasing the rate of exploitation or by employing more workers. But I never emphasized how significant the relation between rate and mass would be for the rest of the analysis in Volume III and how significant this might be for the way we approach thinking about what's happening in the world today. When we go to the financial press and we listen to the economists, they talk on and on about rates of change, and there's the Bank of England report saying "we should teach people to understand rates, get them out of thinking about mass". Well, I think it should be exactly the other way around: we should stop emphasizing rates of growth and concentrate on the problematic of the mass and what's happening to the mass. That's why that graph on Chinese cement consumption is so telling. I'd argue that suburbanization in the 1960's basically saved post-

war capitalism from collapse. Suburbanization was a mass mobilization of productive consumption in infrastructures and infrastructural development. When you look at that graph and you see what happened to cement consumption during that crucial period of US history in the 1960's, it's a little bump on that graph. Other graphs show it as a big jump and it was proportionately at the time a big jump, but in terms of what is going on now it looks miniscule. In other words, the scale of the mass problem, as that graph clearly illustrates, has changed dramatically and the management of what that mass is about poses problems far beyond anything ever experienced before in human history.

The whole scale of those things that happen is significant. And I think we're not appreciating the scale that's involved in a lot of these mass transformations that are currently occurring. And this is coming to a head around things like the climate change question, the exploitation of mineral resources, the transformations in terms of capital liabilities around the world, things like the Belt and Road project and what's going to come from China over the coming years. Is this going to lead into a Chinese form of imperialism? If you're in Africa, I think a lot of people will say that this is just another form of imperialism after the imperialisms of the Belgians, the French, the British and the Americans. In Latin America it's by and large seen very differently, as something that can be exploited locally for certain constructive purposes. It's seen more in partnership terms. I don't think it is that, but nevertheless that's how it's seen politically and this plays a very important role.

So, there it is: rates vs masses. A very simple dichotomy, but with major consequences for how we view the world and how we should think about political projects.

Σημείωση

1. Η απομαγνητοφώνηση της ομιλίας έγινε από τον δρ. Δημήτρη Ιωάννου, τον οποίο ευχαριστούμε θερμά. Ο καθηγητής Χάρβεϊ είχε την τελική επιμέλεια του κειμένου του.